

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XIII/26 (2013-Bahar/Spring), ss. 5-29.

OSMANLI AĞAÇ KÜLTÜRÜNDE
YENİ VE EGZOTİK BİR TÜR: OKALİPTÜS

Cihan ÖZGÜN*

Öz

Avustralya kökenli okalıptüs ağacı Osmanlı devletine XIX. yüzyılın son yarısında girdi. Okalıptüs ağacının Osmanlı coğrafyasına girdiği kesin tarih bilinmemektedir fakat tarihi verilere göre söz konusu ağaç Yemen bölgesinde 1880 yılında görülmektedir. Osmanlılardaki okalıptüs ağaçlarının dikilme hikâyesi onların sosyal ve ekonomik yararlarıyla yakından ilgilidir. Bu ağaçlar ormanlaştırma, süs bitkisi (yol kenarlarına dikilmesi gibi), bataklıkları kurutmak, toplum sağlığıyla ilgili olarak sıtmayla mücadele gibi nedenlerle dikilmiş ve ayrıca halk hekimliğinde ve diğer endüstri alanlarında kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okalıptüs, Osmanlılar, Ormanlaştırma, Süs Bitkisi, Bataklık, Sıtma, Tıp, Endüstri.

A NEW AND EXOTIC SPECIES IN THE OTTOMAN TREE CULTURE:
EUCALYPTUS

Abstract

The eucalyptus tree which is Australian origin was introduced into the Ottoman State in the last half of XIX. century. The precise date of entry of eucalyptus tree into the Ottoman geography is unknown but according to historical data, eucalyptus tree was first observed in 1880 in Yemen district. The story of the cultivation of the eucalyptus trees in the Ottomans was related to their economic and social benefits. These trees were cultivated for afforestation, ornament (for example wayside trees), the drying of swaps, struggle against the malaria with regard to protect public health and also they were used folk medicine and other industry fields.

Keywords: Eucalyptus, Ottomans, Afforestation, Ornament, Swaps, Malaria, Medicine And Industry.

* Dr., Ege Üniversitesi, (cihan.ozgun@ege.edu.tr).

Giriş

Myrtaceae [Mersingiller] familyasının bir cinsi olan okaliptüslerin anavatanı Avustralya'dır. Bu ağaç halk arasında *sağlık ağacı*, *sıtma ağacı*, *bataklik ağacı*, *kızıl okaliptüs* olarak da bilinmektedir. Yetiştirilmesi çok kolay olan ve yüksekliği yer yer 60- 70 metreye ulaşan bu ağacın¹, 700'e yakın türü ve çok sayıda varyasyonu bulunmaktadır. Çok hızlı büyüyen okaliptüsler kış ve yaz yapraklarını dökmeyen, düz kenarlı, söğüt yaprağı ya da tırpan şeklinde karşılıklı dizilişli ağaçlardır. Çiçekleri tek tek olduğu gibi türlerine göre şemsiyemsi dirler ve sarı, beyaz veya kırmızı renklidirler². Yapılan araştırmalar okaliptüs ağacının doğal yayılış alanlarında ılıktan sıcağa, yarı nemliden yarı kuruluğa kadar geniş bir aralığa sahip iklim koşullarında yetiştiğini, yayılış alanlarında en sıcak aya ait ortalama yüksek sıcaklığın 27- 40 derece, en soğuk aya ait ortalama düşük sıcaklığın 3- 15 derece olduğunu ortaya koymaktadır. Bu iklim faktörleri göz önüne alındığında Akdeniz ikliminin egemen olduğu yerlerde başarıyla yetiştirilmesi daha iyi anlaşılır³. Bir okaliptüs ağacının 300 kilo kadar suyu emdiği ve yılda ortalama 250 ton suyu alıp havaya verdiği tecrübelerle anlaşılmıştır⁴.

1. Anavatanı Dışında Okaliptüs Ağacı

Avrupa'nın okaliptüs ağacıyla tanışması Tobian Fourneaux sayesinde oldu. Okaliptüs ağacının tohumları ilk kez Tobian Fourneaux tarafından 1774'te Avustralya'dan İngiltere'ye getirildi⁵ ancak İngiltere'de hızla yayılma süreci Tazmania'dan getirilen tohumlar sayesinde 1846 yılından itibaren başladı⁶. 1792 yılında Fransız hükümeti seyyah La Piruzi'yi dünyayı gezerek incelemelerde bulunması için görevlendirdi, bunun için iki de gemi tahsis etti. La Piruzi gemi kumandanı Mösyö La Piladir ile Tazmania'nın sahillerini dolaşırken harikulade ormanlar dikkatini çekti. Daha yakından görmek için karaya çıkan La Piruzi hayatında ilk kez gördüğü 60 metrelik bu ağaçlar karşısında büyük şaşkınlık yaşıyordu⁷. La Piruzi okaliptüs ağacı üzerine incelemeler yapmaya başladı ve bu egzotik ağaç onun çok sayıdaki çalışmasıyla XVIII. yüzyılın son yıllarında

1 *Okaliptüs Ağacı*, Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi- Yay. No. 3, Serviçen matb., İstanbul, 1914, s.3.

2 Ata Ünalın, *Sıtma*, Titaş Bas., Ankara, 1943, s.174; M. Hakkı Alma, Murat Ertaş, M. Yasin Çakmak, "Dörtüyl Yöresinde Yetişen İki Farklı Okaliptüs Türüne Ait Yaprakların Eterik Yağ Analizi", *1. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, Adana, 2008, s.88.

3 Ümit Ayata, *Okaliptüs (Eucalyptus Camaldulensis ve Eucalyptus Grandis)'ün Odun Özellikleri ve Kağıt Endüstrisinde Kullanımının Araştırılması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008, s. 7.

4 Ata Ünalın, *a.g.e.*, s.88.

5 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, "Okaliptüs (Eucalyptus Globulus): Sıtma Ağacı", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19 (3- 4), 2002, s.189.

6 A. R. Penfold- J. L. Willis, *The Eucalypts*, Interscience Publishers, New York, 1961, s.123.

7 *Okaliptüs Ağacı*, *a.g.e.*, s.3.

Fransa'ya tanıtıldı. Ancak Fransa'da okaliptüs ağacının dikilerek yaygınlaşması 1804 yılından itibaren gerçekleşti ve ilerleyen dönemde kısmen başarı elde edildi⁸. 1800- 1840 senelerinde Paris'te görev yapan botanik bilginlerinden Antuan Gışnev Avustralya'ya yaptığı seyahat sırasında okaliptüs ağacı fidanlarını Avrupa'nın çok sayıda ülkesine gönderdi. Avrupa'da ilk zamanlarda "garip bir ağaç nazarıyla yaklaşılın" okaliptüs ağaçlarından kısa sürede ormanlık alanlar kuruldu⁹.

Egzotik bir ağaç olan okaliptüs XIX. yüzyıldan sonra Avrupa'dan Uzakdoğu'ya kadar dünyanın sulak ve ılıman bölgelerinde başta endüstriyel ağaçlandırmalarda hızla kullanılmaya başladı. Okaliptüs ağacı San Fransisco, California, Arizona, New Mexico, Florida'da özellikle parfüm endüstrisinde kullanılmak üzere 26.000 hektarlık bir alanda dikilerek 1853'den itibaren Amerika'ya; Don Leonarde Pereyre Iraola'nın ilk kez, çiftliğinin büyük bir kısmında yetiştirmeğe başlamasıyla 1857 yılında Arjantin'e; Edmundo Navarro de Andrade'nin *Forest Service of the Paulista Railway Company*'deki görevi sırasında demiryolu şirketinin endüstriyel bir bitki yetiştirmek adına 38 milyon civarında okaliptüs fidanı dikmesiyle 1910 yılında Brezilya'ya; İngiliz işgalinin başlamasından hemen sonra İngiliz asıllı M. Madon tarafından 1878 yılında Kıbrıs'a; yine yabancı misyoner ve İngilizlerin yardımıyla ev, okul, park, kamu binalarının bahçelerinde dikilmek amacıyla 1875 veya 1876 tarihlerinde Japonya'ya girerek yaygınlaşmaya başladı¹⁰. 1870'lerin başından itibaren Mısır, 1876'dan itibaren Kap, 1885'ten itibaren de Habeşistan'da okaliptüs ağacının dikimi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin ciddi çalışmalar yapıldı. 1910 yılında yalnızca California'da 9300 hektarlık alan bu ağaçla kaplandı ve bu tarihten sonra her sene yaklaşık 10000 hektarlık okaliptüs dikimi devam etti. Okaliptüsün çok çabuk yaygınlaşmasının temel nedeni ağacın verdiği haşep maddesinin sanayide ve travers olarak demiryollarında kullanılmasıydı¹¹. XIX. yüzyılın sonlarında okaliptüs ağacı odununun demiryolu traverslerinde kullanılması Amerika'dan sonra Arjantin ve Brezilya'da da hızla yaygınlaştı¹².

E. Globulus türü anavatanı dışında okaliptüs ağaçlandırmalarında en çok kullanılan türlerin başında geliyordu. Hindistan, Yeni Zelanda, Kaliforniya ve Amerika'da XIX. yüzyılın ilk yarısında geniş sahalarda dikimi yapılmış ve hayli memnun kalınıyordu. E. Globulus'un bu kadar çok tercih edilmesinin sebebi deniz

8 A. R. Penfold- J. L. Willis, *a.g.e.*, s.98 ve 110.

9 Okaliptüs Ağacı, *a.g.e.*, s.4.

10 A. R. Penfold- J. L. Willis, *a.g.e.*, s.s.100- 101; 104-106; 110-114 ve 125. Okaliptüs ağacı ilk önce Batı dünyasında tanınarak buradan Akdeniz coğrafyasına ve ardından Doğu'ya doğru yayılmaya başlamış olmasına rağmen, batılı yazarlar tarafından "Doğu"nun egzotik tasvirinde edebiyat dünyasının roman ya da öyküleri içinde sıkça başvurulan bir detay haline getirilmiştir. Geniş bilgi için lütfen bkz. Ian Almond, "Buda Masalları, Arabistan Rüyalari: Joyce ve Doğu Tasvirleri", Çev. Bilal Genç, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2003/ 2, s.253.

11 Okaliptüs Raporu, T.C. Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Ankara, t.y., s.s.8- 9.

12 *A.g.e.*, s.9.

seviyesinde en sıcak ay ortalamasının 19,1 derece, en soğuk ay ortalamasının ise 3,6 civarında olmasından kaynaklanıyor, sert ve soğuk iklim kuşaklarına hızla uyum sağlayabiliyordu. Dayanabileceği mutlak asgari sühnet -5, -6 dereceydi. E. Globulus yabancı tür olarak ana vatanı dışında deniz kenarındaki serin iklimin ılıman karakterli kısımlarında ya da dalgalı arazilerin rutubetli vadilerine de dikilebilecek kadar adaptasyona uygun bir türdü¹³. Bir başka okalıptüs türü olan E. Phylovirgam'ın da rutubetli toprakta akarsuların ve nehirlerin kenarlarına dikilmesi halinde E. globulos türü kadar süratle büyüdüğü bilinmekteydi. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nezareti'nin dikimini tavsiye ettiği bu iki ağaç türü olan E. Globulus ve E. Phylovirgam rutubetli toprağa sağladıkları uyum nedeniyle bataklık alanların kurutulması ve odunlarının sağlamlığı ile dikkat çekmeyi başardı¹³. Osmanlı Ziraat ve Ticareti Nezareti tarafından hazırlanan bir resmi raporda E. Globolous'un "tüm Akdeniz kıyılarında, Adana, Bağdat, Basra, Musul, Diyarbakır, Yemen vesair Osmanlı vilayetlerinde dikilmeye uygun olduğu" belirtildi. Söz konusu raporda E. Globolous türünün rutubetli topraklarda hayret verici şekilde hızla büyüdüğü, şiddetli kış mevsiminin iklim koşullarına ve kuraklığa dayanabildiği de yer aldı¹⁴.

Osmanlı devletinde okalıptüs ağacı tohumları genelde hava hallerinde ve taban suyu durumuna tabi olarak Şubat- Mart, nadir hallerde ise Nisan veyahut Eylül- Ekim aylarında ekiliyordu¹⁵. Avustralya ve Avrupa'nın bazı ülkelerinden getirilen okalıptüs ağacı tohumunun temini ise "...ehemniyetli adamlara müracaat edilerek" sağlanıyordu. Çünkü tohumun iyi olup olmaması ağacın verimini de etkiliyordu. Zayıf ağaçlardan elde edilen tohumlar dikimi yapılacak okalıptüs ağaçlarının zayıf ve kısa olmasına neden olabilirdi. Tohumların nakliyatı da ağacın verimini etkileyen bir başka unsurdur. Osmanlı devleti okalıptüs ağacı tohumlarını Avustralya'dan ya da Avrupa'dan hayli özenle ithal etti. Yurt dışından getirilen okalıptüs ağacı tohumları teneke sandıklar içine konulmakta etrafına talaş tozu döşenerek olası rutubetten de korunmaktaydı. Sadece 300- 400 gram tohum binlerce ağaç demekti. Tohumun cinsi ve nakliyatı kadar önemli bir başka unsur da tohumun ekileceği topraktı. Okalıptüs ağacı tohumları her türden toprağa uyum sağlayamayabilirdi. "...Tohum zer' [ekimi] için en ziyade münasip [uygun] olan toprak funda toprağı ve yahut yaprak ve her nev' nebatat [bitki] çürümesinden hâsıl olan gübre ile ince kum ve bir güzel bahçe toprağından mürekkep olan topraktı". Tohum ekildikten 12- 18 günde filizlenmeye başlıyordu. Fakat

13 Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nezareti tarafından hazırlanan raporda "okalıptüsün lâ-akall [en azından] 150 nev'i [türü] vardır" denilmekte ve Avrupa'dan en çok ithal edilen okalıptüs türlerinin E. Globulus, E. Marginata, E. Rostrata, E. Amygdalina, E. Obliqua, E. Corymbosa, E. Ficifolia, E. Gidérophloea, E. Viminalis, E. Citriodora, E. Odorata, E. Longifolia, E. Tereticornis, E. Persigifolia, E. Resinifera, E. Phylovirgam, E. Endolosa, E. Occidentalis, E. Coriacea olduğu bildirilmektedir. *Okalıptüs Ağacı*, a.g.e., s.8-12 ve 16-17.

14 A.g.e., s.8-12 ve 16-17.

15 B.O.A., DH. İD., 44-2/ 1, 22 CA 1329, 27 Şubat 1911; Fikret Saatçioğlu- Besalet Pamay, *Tarsus- Karabucak Mıntıkasında Okalıptüs Tesis Çalışmalarının Yirmi Yıllık Neticeleri Üzerine Silvikültürel Araştırmalar*, Kutulmuş Matb., İstanbul, 1968, s.88.

tohumun filizlenmesi süreci de ayrı bir özen istiyordu. Hava sıcaklığı ve mevsim koşulları tohumun sağlıklı bir fidan haline gelip gelmemesini belirliyordu. Sadece 10- 18 gün geç filizlenen bir tohum mahvolabilirdi. Kökleri açık olduğu için bir yerden diğer bir yere dikilirken gerekli özen gösterilmezse bu risk daha da artıyordu. “Bir sene fincanlarda kalan ve kemal-i dikkatle sulanıp terbiyelerine dikkat olunan bu fidanlar ertesi sene az büyücek saksılara nakl olunur, üçüncü sene bunlar asıl yerlerine dikilirdi.” Kısaca okalıptüs tohumun yurt dışından getirilişinden fidan halinde toprağa dikilişine kadar ki süreçte büyük bir dikkat ve özen gerekliydi¹⁶.

2. Doğal Bir Kaynak Yaratma Çabası: Okalıptüs Ağacı

Akdeniz dünyasında geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti’nde okalıptüs ağacının ilk kez 1880 yılında dikilmeye başlandığını söylemek mümkün. 1880 yılının hemen başında dönemin Yemen Valisi İsmail Paşa tarafından İstanbul’dan okalıptüs ağacı tohumları istendi. Söz konusu bu resmi yazı okalıptüs ağacının Yemen eyaletinden neden istendiğine ilişkin açık ipuçları sunmaktan uzak. Ormanlaştırma nedeniyle mi yoksa Yemen’in iklimi ve coğrafi yapısı dolayısıyla görülen yağış, sel, taşkınlarla oluşan bataklıkların kurutulması amacıyla mı okalıptüs tohumlarının temin edildiği anlaşılamamakta. Ancak Yemen Valisi’nin bu talebine İstanbul hükümetinin ilgisiz kalmadığı da ortada. İstanbul’dan sadece tohumlar değil aynı zamanda bu tohumları ekmeleri için ziraat memurları da gönderildi. Bu durum egzotik türden bir ağacın dikimi konusunda uzmanlaşma gerektiren yaklaşımı ifade ediyordu. İsmail Paşa İstanbul’dan gelen ziraat memurlarıyla okalıptüs tohumlarını Sana, Hudeyde, Asir ve Ta’izz sancaklarına gönderdi ve buralarda okalıptüs ağaçlarının dikimi başladı¹⁷.

II. Abdülhamit döneminde başarıyla sürdürülen tarım reformuna büyük katkılar sağlayan Ziraat ve Fen Heyeti¹⁸ 31 Ekim 1883 tarihinde bir layiha hazırladı. Layihada Osmanlı devletinde tarım, orman ve hayvancılığın ıslahı ve tarımsal üretimi artırmak açısından filoksera hastalığıyla mücadele, hububat tahıllarının ıslahı, pamuk, kök boya, tütün gibi sanayiye yönelik tarımsal ürünlerin geliştirilmesine ilişkin çözüm önerileri vardı. İlk kez okalıptüs ağacından, ağacın öneminden hak ettiği kadar olmasa da bu layihada bahsedildi. Buna rağmen layiha okalıptüs ağacının devlet yönetimine tanıtılması açısından ayrı bir öneme de sahipti¹⁹. Çünkü Osmanlı devleti XIX. yüzyılın ortalarından itibaren kent ve kırsal çevrenin alt yapısal sorunları için “kent ve kırsalın temizliği anlaışı” bağlamında ciddi çabalar harcayarak çözüm arayışına girmişti.

16 Okalıptüs Ağacı, a.g.e., s.14- 16. Donald Quartert, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia (1876- 1908)*, University of California, Los Angeles, Ph. D., 1973, s.314.

17 B.O.A., Y.PRK.U.M. 1/86, 23 RA 1297, 5 Mart 1880.

18 A.g.t, s.86.

19 Mustafa Oğuz, II. Abdülhamid’e Sunulan Layihalar, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s.325.

Osmanlı coğrafyasında başta bataklıklar olmak üzere doğal kirlilik alanlarının Tanzimat'ın yeni sosyal ve ekonomik politikaları kapsamında halkın sağlığını tehdit edici durumu nedeniyle ıslah edilmesine ve tekrar kullanılabilir hale getirilmesine büyük önem veriliyordu. Bu yüzden okalıptüs ağacı egzotik bir süs bitkisi olarak kullanımından çok sıhhi, sosyal ve ekonomik faydaları göz önünde tutularak farklı bir boyutla ele alındı²⁰. Söz konusu layihanın sunulduğu 1883 yılında Çukurova'nın ortasında bulunan Tarsus- Karabucak bataklığının kurutulması gereği, "çevre temizliği" bakımından devleti ilgilendiren önemli bir sorun olarak belirmişti. Bataklığı kurutmak ve ziraat arazisi haline getirmek şartıyla Karabucak ve etrafındaki 89.000 dekar saha, 56.000 kuruş bedelle İngiliz Dara Kumpanyası'na ihale edildi. Ancak şirket bataklığın korkunç manzarası karşısında işe başlamaya cesaret edemedi, bu öldürücü bataklığı yalnız başına yenemeyeceğini düşünerek işi bıraktı ve parasını geri alarak teşebbüsünden vazgeçti. Söz konusu bataklık alanın kurutulması yine okalıptüs ağaçlarından yardım alınarak Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekleştirildi²¹. 1884 tarihinde ise Hayfa'da benzer bir bataklık kurutma teşebbüsü okalıptüs ağaçlarından yararlanılarak başarıya ulaştı. Bu durum aynı zamanda okalıptüs ağacı sayesinde bir yerleşim alanının yeniden başlayan yaşam öyküsüne de örnek oluşturdu. İçinde bulundukları olağanüstü kötü şartlar dolayısıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya ve Doğu Avrupa'dan Filistin'e sistematik bir göç dalgası başlatan Yahudilerden bir kısmı Hayfa'nın 50 km. güneyinde bataklık bir arazide 1884 yılında Gedera kolonisini kurdu. Bu bölgeye daha önce Osmanlı devleti tarafından Çerkezler yerleştirilmişti fakat alanın bataklık olması dolayısıyla sıtma hastalığının baş göstermesi Çerkezlerin bu bölgeyi terk etmelerine neden olmuştu. Çerkezlerden sonra bu bölgeye yerleşen Yahudilerin ilk işi bu bataklık bölgeyi kurutmak ve sıtmanın önüne geçmek için Avustralya'dan okalıptüs ağaçları getirtmek oldu. Bu ağaçları sıtmaya karşı bağışıklık kazanmış olan Sudanlılara diktirerek hem sıtma salgının önüne geçtiler hem de Gedera'da kendilerine bir yerleşim alanı sağladılar²².

Okalıptüsler Anadolu coğrafyasına ise diğer yabancı ağaçlar gibi demiryolu yapılması ile girdi. Okalıptüsler 1885 yılında başlayan Adana-Mersin demiryolu hattının inşasında Fransız şirketi tarafından istasyonlarda süs ağacı olarak kullanıldı. Daha sonra iklimi itibariyle müsait olan o dolaylarda hızla yayılmaya başladı²³. Adana- Mersin demiryolunu yapan Fransız şirketinin demiryolunun etrafına süs bitkisi olarak dikmek amacıyla getirdiği okalıptüs ağacının türü ise "Eucalyptus camaldulensis"di. Şirket bu okalıptüs ağacı türünü egzotik görünümü ve hızla büyümesi nedeniyle tercih etti. Bundan sonra

20 Cihan Özgün, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Politikası Üzerine Bir Tetkik: Bataklıkların Islahı Sorunu", *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, İzmir, 2008, s.s.421- 440.

21 Fikret Saatcioğlu- Besalet Pamay, *a.g.e.*, s.76.

22 Fahri Türk, "Yahudi Devleti'nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Devleti'nin Filistin Siyaseti", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/ 2, 2007, s.69-77.

23 Fuat Adalı, "Sağlık Ağacı- Bizde Okalıptüs", *İktisadi Yürüyüş*, 6/6, 1945, s. 94; *A.g.e.*, s.77.

camaldulensis türü okalıptüs ağacı Çukurova bölgesinin park ve bahçelerinde sıkça görülmeye başladı²⁴.

Okalıptüs ağacının Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılması için sosyal ve ekonomik önemine uygun ilk sistematik adım II. Abdülhamit döneminin önemli bürokratik oluşumu olan Ziraat Heyet-i Fenniye'si tarafından atıldı. Ziraat Heyet-i Fenniye 1893 yılından başlayarak Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerinde okalıptüs ağacının yetiştirilmesi için üretim yerleri kurmaya çalıştı. Bu durum 1894 yılında yurt dışından çok sayıda okalıptüs ağacı tohumu getirilerek söz konusu girişimin sürdürülmesiyle devam etti. Dahası 1896, 1897 ve 1899 yıllarında Diyarbakır, Adana, Harput ve İzmir'de yurt dışından getirtilen okalıptüs ağacı tohumları dağıtıldı. Bu geniş çaplı programın bir kısmı örnek tarla ve çiftlikler yoluyla ağacın dikiminden sonraki süreçte deneme amaçlı fidanlık kurularak, diğer bir kısmı ise okalıptüs ağacının önemi, bakımı, dikimi üzerine kitapçıklar yayınlanarak uygulandı²⁵. Osmanlı devleti tarımsal üretimi geliştirmek kapsamında para olarak verilen kredilerin dışında çiftçiye tohum ve ağaç fidanı dağıtarak da zirai üretimi teşvik etti. Üreticiye destek olmak aynı zamanda bazı ürünlerin üretimini yaygınlaştırmak için dağıtılan bu tohumların kaliteli ve daha bol ürün veren yani ıslah edilmiş tohumlar olmasına özen gösterildi. Tohumlar deneme amaçlı olarak örnek tarlalara verilmekten başka doğrudan halka da dağıtılıyordu. Çoğu durumda hükümet tohumları deneme amaçlı olarak örnek tarlalara dağıtmamış bedava ya da maliyet fiyatına doğrudan üreticilere dağıtmayı tercih etmişti. Örneğin yeni usul ziraat yapmak için ziraat müfettişleri aracılığıyla yapılan teşviklerle Denizli- Aydın- Karapınar taraflarında daha önce ahali tarafından terk edilen tarlalarda çiftçilere ziraat ettirmek üzere okalıptüs ağacı tohumu tedarik edilip gönderildi²⁶.

1894 yılında Ziraat Heyet-i Fenniye Reisi Aram Efendi tarafından yeni bir rapor da hazırlandı. Aram Efendi raporu önce Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne sundu ve okalıptüs ağacının dikilmesinin faydalarını anlattı. Ardından Osmanlı devletinin tarımsal düzenini ve heyetin bunun üzerine yaptığı incelemeleri, içinde okalıptüs olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinin dikiminin ıslahı yolundaki önerilerini içeren söz konusu rapor Sultan Abdülhamit'e sunuldu. Aram Efendi'nin "...emr-i mühim [önemli iş] ziraatin husûl-ü terakkiyatı [tarımın geliştirilmesi] için ittihazı lazım gelen tedabiri [gerekten tedbirleri]"²⁷ sıraladığı bu raporu hükümetin tarım politikası gereği ekonomik çıkarlarını, reform programlarının niteliğini ve sürdürülebilirliğini anlamak için bir rehber niteliğindeydi²⁸. Orman ve Maden ve Ziraat Nezaret'inden bildirildiği şekilde

24 Ümit Ayata, a.g.t., s.2.

25 Donald Quartert, a.g.t., s.314.

26 Adem Keleş, XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek için Uygulanan Teşvik Politikaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.s.52-53.

27 B.O.A., Y. A. HUS., 290/21, 5 Ş 1311, 11. 02. 1894

28 Donald Quartert, a.g.t., s.s.297- 298.

okaliptüs ağaçlarının hızla büyüdüğü ve büyük ormanlık alanların meydana getirilmesinde yararlanılabilecekleri üzerinde duruldu. Çok kısa sürede ormanlık alanlar kurmanın yanı sıra bataklıkları kurutmak için de öneminden bahsedildi. Gerçi bu iki detay 1894 yılından çok daha önce de biliniyordu. Ancak önemi derli toplu ve ayrıntılı bir şekilde yazılmamıştı. Bu yüzden Ziraat Heyet-i Fenniyesi bir okaliptüs risalesinin tercüme edilmesi ve hatta okaliptüse benzer yeni bitkiler hakkında risaleler kaleme alınması da istedi. Ziraat Nezareti'nden bir kütüphane açılmasını ve okaliptüs başta olmak üzere yararlı bitkiler hakkında yazılan eserlerin burada toplanması önerildi. Ancak en önemli ayrıntı "...mezkûr ağacın memalik-i şahanece tamim-i garsının husule gelecek fevaid ve muhassenatının ahalice tamamen malum olması" yani okaliptüsün faydalarının halka öğretilmesi için çaba sarf edilmesinin gerekliliğinin belirtilmesi oldu. Aram Efendi raporunda çevre sağlığı için okaliptüs ağacıyla beraber daha çok sepet imalinde kullanılan söğüt ağacının da önemini vurgulamayı ihmal etmedi²⁹.

1896 yılının hemen başında Orman ve Maden ve Ziraat Nazırı kısa zamanda ormanlık alanların kurulmasına sağladığı katkı nedeniyle okaliptüs ağacı tohumunun numune tarla ve çiftliklerinden istenilmekte olduğunu belirten bir resmi yazı kaleme aldı. Söz konusu bu yazıda talep nedeniyle Avrupa'dan 5 kıyeye kadar okaliptüs tohumu alındığı ifade ediliyordu. İthal edilen tohumun 2500 kuruşluk masrafı 7500 kuruşluk tahsisattan sağlanmış, tahsisatın geri kalan 500 kuruşuyla hububat tohumu alınmıştı³⁰. Avrupa'dan getirilen ve "nebat-ı müfide" [faydalı bitki] şeklinde ifade edilen okaliptüs tohumları "tamim-i ziraati" [ziraati yaygınlaştırmak] için numune çiftlik ve tarlalarına ekilmek üzere vakit kaybetmeden istenen bölgelere gönderildi³¹. 1896 yılının 150.000 kuruşluk ziraat tahsisatı göz önüne alındığında, tüm hububat tohumunun ekimi için ayrılan pay toplam tahsisatın % 3,3'ne; okaliptüs tohumunun ekimi için ayrılan pay da % 1,6 gibi az bir orana denk geliyordu. Dahası 1898 yılında Adana'da kurulan ve yıllık tahsisatı 11.000 kuruş olan numune tarlasına sadece altı adet okaliptüs ağacı ekilmişti³². Okaliptüs ağacına olan bu kısmi ilgisizlik özellikle Tanzimat sonrası dönemde Osmanlı devletindeki tarımın iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için tahsis

29 B.O.A., Y. A. HUS., 290/ 21, 5 Ş 1311, 11. 02. 1894; Aram Efendi'nin bu raporundan anlaşıldığına göre söğüt ağacının bataklıkları kurutucu etkiye sahip olduğunun anlaşılması Cumhuriyet döneminde değil, Osmanlıların son zamanlarında bilinen bir gerçek olmalıdır. Söğüt ağacının bataklıkları kurutucu etkiye sahip olduğunun anlaşılmasının Cumhuriyet döneminde olduğu iddiasına ilişkin ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Fatih Tuğluoğlu, *Türkiye'de Sıtma Mücadelesi 1924- 1950*, Türkiye Parazitoloji Dergisi, 32/ 4, s.s.356- 357.

30 B.O.A., İ.OM., 3/1313-Ş-3, 17 Ş 1313, 1 Ocak 1896.

31 B.O.A., İ. OM., 3/1313-Ş-3, 17 Ş 1313, 1 Şubat 1896, 2898 no'lu ek belge.

32 Bu bağlamda, D. Quartert özellikle on dokuzuncu yüzyılda tahıl, üzüm, ipek, tütün ve pamuğun Anadolu tarım ekonomisinin esas kısmını oluşturduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber söz konusu yüzyılda birbirinden farklı ekonomik açıdan çok büyük önemi olan başka tarım ürünleri de söz konusudur. Quartert, bu tarım ürünlerini önem sırasına göre üç ana kategori içinde toplamaktadır. İlki afyon, incir, zeytinyağı, palamut ve fındıktır. Diğer yabancı kaynaklardan temin edilen pirinç ve şeker ve son kategori olarak da; sınırlı miktarlarda ekilen ve tüm ekonomi içinde çok daha küçük paya sahip olan patates, gül ve okaliptüs gibi endüstriyel tarımın diğer küçük bileşenleridir. *Ä.g.t.*, s.117 ve 296- 297.

edilen kaynağın ciddi bir bölümünün toprağa bağlı üretim ve tüketim ilişkilerini besleyen ticari tarım ürünlerine ayrılmasından kaynaklanmış olmalıdır³³. Söz konusu bu durum sadece devletçi eğilimin ilgisizliğiyle de açıklanamaz, “*talep edildiği takdirde okalıptüs ağacı tohumunun temin edilmesi*”³⁴ gerçeğinden hareketle toplumsal ilginin boyutuyla da yakından ilgili olmalıdır. Halk bataklık alanların kurutulmasında ya da sıtmayla mücadelede kavak, söğüt, kızılbaş, dişbudak ağaçları hatta papatya veya akasya bitkisinin büyük faydalar sağladığını çok iyi biliyordu³⁵. Sivrisineklerin çam ağaçlarının kokusunu sevmediğini bilen halk okalıptüs ağacı yerine sıtmalı yerlerde evlerinin çevrelerine çam ağaçlarını kolaylıkla temin edip dikebilirlerdi. Zaten çok yüzlek birikintiler, bir başka ifadeyle derinliği 5- 20 cm. kadar olan bataklıkların kurutulmasında kenevir ve yulaf ekimi halk arasında yaygın bir yöntemdi. Daha derince olan bataklıkların kurutulmasında okalıptüs ağaçlarına ihtiyaç duyuluyordu³⁶. Okalıptüs ağacı tohumunun yurt dışından getirilmesi, nakli, dağıtımı ve maliyetinin yüksek olması gibi faktörler, halkın daha çok bu ağaca alternatif olarak çam, söğüt, dişbudak vb. ağaçlarını tercih etmesine neden olmuş olabilir. Diğer ağaç türlerinden daha süratli büyümesi avantajına rağmen okalıptüs ağacının yeteri kadar yaygınlık kazanamamasının, alternatifi olan sözü edilen ağaçların yaygınlığıyla ve hatta benzer şekilde süratle büyüme özelliğine sahip söğüt, kavak gibi ağaçların daha çok talep edilmesiyle ilgili olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu durum Türk bahçelerindeki “işlevsellik” faktörüyle de açıklanabilir. Türk kültüründe bahçede kullanılan ağaçlar gölge, koku, renk özelliklerine göre seçilmeye özen gösterilirdi ve bu yüzden çınar, dişbudak, ıhlamur, karaağaç, çitlembik, meşe, defne, erguvan ve ahlut en fazla kullanılan ağaç türleriydi³⁷. Okalıptüs ağacının Osmanlı coğrafyasına geldiği ilk yıllarda dekoratif amaçlarla kullanılması³⁸ ve hatta saray bahçelerinde hızla yerini alması da bu özelliğinden kaynaklandığına işaret etmektedir. Yıldız Sarayı’nın dış bahçesi [Yıldız Korusu] saray duvarlarından Beşiktaş’ta Çırağan’a kadar uzanan iki yamaca yayılmış olan eğimli arazi üzerine kurulmuştu. II. Abdülhamit döneminde bu koruluk alan yabancı bahçe mimarları tarafından düzenlenmişti. Yıldız koruluğundaki bitki çeşitliliğinde yer alan ağaçlar arasında akağaç, atkestanesi, gürgen, kestane, mahlep, erguvan gibi ağaçların yanı sıra bodur palmyeyle birlikte okalıptüs ağacı gibi yabancı menşeli bir egzotik bitki de bulunmaktaydı³⁹. Nitekim Osmanlı

33 Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Cihan Özgün, *İzmir ve Art Alanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844- 1914)*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.

34 B.O.A., İ. OM., 3/1313-Ş-3, 17 Ş 1313, 1 Şubat 1896, 2898 no’lu ek belge.

35 B.O.A., DH. MUI., 36-1/ 48, 4 Za 1327, 18 Aralık 1909; *Okalıptüs Raporu*, a.g.e., s.s.5- 6; Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, a.g.m., s.193.

36 Ata Ünal, a.g.e., s.150 ve 174.

37 İlkden Tazebay, Nevin Akpınar, “Türk Kültüründe Bahçe”, *Bilgi*, 54, 2010, s. 249.

38 Fatma Güngör, “Tarsus Karabucak’ta Eucalyptus Camaldulensis’in Yetiştirilmesinde Silvikültürel Esaslar, Gelişme ve Dikim aralıklarının Belirlenmesi Üzerine İncelemeler”, *İ. Ulusal Okalıptüs Sempozyumu*, a.g.e., s.46.

39 Fikriye Pınar Altın, *II. Abdülhamit Döneminde İstanbul Bahçeleri*, İstanbul Teknik

devletinde doğal kirlilik alanlarıyla mücadelede ya da Türk bahçelerinin dekoratif yapılanmasında kullanılan okaliptüs ağacı; halk arasında alternatif olan benzer diğer ağaçların varlığı dolayısıyla pek yaygınlık kazanamamış gibi görünmektedir. Bu nedenle okaliptüs ağacının Osmanlı coğrafyasında süratle yaygınlaştırılması için gözle görülür bir başarının varlığından söz etmek zor olsa da Osmanlı hükümeti ve tarım bürokrasisi tarafından harcanan çabaların önemi görmezlikten gelinemez.

Bununla birlikte bazı okaliptüs tesisleri, Abbas Hilmi Paşa tarafından Muğla civarındaki Dalaman Çiftliğinde bir varlık gösterebildi. 1893 yılında Abbas Hilmi Paşa padişah fermanı ile Mısır Hidivi olarak atanmıştı. Abbas Hilmi Paşa, 1905 yılında “Nimetullah” isimli yatıyla Dalaman’a 12 km. mesafedeki Sarsala Koyu’na gitti ve burada bir iskele ve depo inşa ettirdi. Ardından da koydan Dalaman’a kadar uzanan bir yol yaptırdı. Çevredeki bataklıkları kurutarak yolun her iki tarafına Mısır’dan getirttiği okaliptüs ağaçlarını dikti⁴⁰. Döneme ilişkin verilerden yararlanarak resmi rapor niteliğine sahip bir çalışma hazırlayan Dr. Esad Bey ise bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Muğla, Dalaman ve Kapukargın dereleri arasındaki vasi [geniş] arazi dahi bataklık halinde ise de harb-i umumiye’den akdem [I. Dünya Savaşı’ndan önce] 5-6 sene zarfında Hidiv-i Mısır’ın bu havalide tatbik ettirdiği azim tamir-i ameliyatı sayesinde [drenaj yöntemiyle] ayrıca binlerce okaliptüs eşcarının gars olunmasından [ağaçların dikilmesinden] havalideki bataklıklar %60 nisbetinde kurutulmuş ve kabil-i ziraat bir hale ifrağ olunmasıyla [tarım alanları haline getirilmesiyle] bu nahiye dahilindeki tekmil-i kuranın vahamet-i havaiyesi [bütün köylerdeki kötü hava] dahi azalmıştır. İşbu ameliyat kurutulmağa bir delil ad edildiği takdirde daha 100 bin dönüm arazinin kabil-i istifade [kullanılabilir] bir hale gelmesi mümkündür.”⁴¹

Abbas Hilmi Paşa’nın bu gayreti çevredeki diğer doğal kirlilik alanlarının yeniden çevreye kazandırılmasına öncülük etti. Milas, Gökabad, Köyceğiz ve Fethiye kazasının doğusundaki binlerce dönümlük bataklık alanlara okaliptüs ağacı dikilerek kurutulma çalışmaları Osmanlı devletinin son zamanlarına kadar sürdü. II. Meşrutiyet’in ilk yıllarından itibaren Muğla ve çevresinde binlerce okaliptüs ağacı dikilerek “ciyadet-i havaiyeye” yani güzel havaya kavuşulmuş ve ayrıca “tatbik olunan azim tefcir-i ameliyatı [drenaj-ameliyattan sonra delikli borular döşeme] sayesinde, maruf olan Dalaman vahamet-i havaiyesi azalmıştı”⁴². Batak araziler her ne kadar drenaj yapılarak kurutuluyorsa da zamanla kanalların tekrar dolması ve suyun bütün alana yayılması tehlikesi vardı. Ancak böyle geniş bataklık alanlarında okaliptüs ağaçlarının yardımıyla esaslı bir kurutma

Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.58- 60.

40 Nükhet Işıkoğlu, “Raylara Kavuşamayan Gar”, *Demiryolu Taşımacılığı Derneği*, 19 Mart 2013. Fikret Saatçioğlu- Besalet Pamay, a.g.e., s.77.

41 Dr. Esad, *Türkiye’nin Sıhhi İktimai Coğrafyası- (Muğla) Menteşe Sancağı* 1922, Cüz. 7, Ankara, (1339) 1923, s.80.

42 Ali Rıza Bey, *Menteşe Sancağı’nın Ahval-i Ziraiye ve Araziyesi*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1915, s.23-25.

sağlanabilirdi⁴³. Büyük su birikintilerinin toprakla örtülerek ya da kanallarla akıtılarak kurutulmaya çalışılmasının hayli büyük masraflara sebep olması da Osmanlı devletinin okalıptüs ağacının dikiminin yaygınlaştırılmasına ayrı bir önem atfetti⁴⁴. Nitekim Osmanlı devleti bataklık alanların kurutulmasında drenaj yöntemiyle beraber okalıptüs ağacının dikilmesine önem verdi. Böylelikle geniş bir coğrafyaya yayılan bu bataklık alanlar tarım, iskân, ulaşım ve sağlık açısından tekrar topluma kazandırılmaya çalışıldı.

“Vahâmet-i havâyâ müştehir” [tehlikeli havasıyla bilinen] Basra Vilayeti’ndeki bataklık alanlar ve bundan kaynaklanan sağlık sorunları gittikçe büyüyen bir soruna dönüşmüştü. Basra Valisi Ticaret ve Nafia Nezareti’ne yazdığı yazısında vilayetin havası, iklimi ve coğrafi yapısı dolayısıyla yağış, sel, taşkın ya da bataklıklardan kaynaklanan sorunları sıraladı. En kısa zamanda özellikle şiddetli kış başlamadan okalıptüs tohumlarının Basra’ya gönderilerek dikilmesini istedi. Umur-u Dâhiliye Nazırı’nın 3 Aralık 1908 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti’ne yazdığı yazı da benzer bir içerik taşıyor ve İzmir örneği üzerinden okalıptüs ağacının dikiminin yaygınlaştırılmasını öneriyordu. Söz konusu yazışmalarda *“Basra havasına müşâbih [benzer] olan”* İzmir’in Torbalı nahiyesinde okalıptüs ağaçlarının *“talimat-ı fenniye”* uygun olarak dikildikleri ve hayli başarı elde edildiği anlatıldı. Okalıptüs ağaçlarının coğrafi iklimle uyum sağlayarak başarıyla yetiştirildiği bir yer olan İzmir’den *“nasıl arazide ne surette zer’ edileceklerine dair malumatın”* da edinilmesi gerekli görüldü⁴⁵. Bunun üzerine İzmir’den Basra’ya sadece 200 gram tohum değil aynı zamanda okalıptüs ağacı tohumlarının nasıl ekilip hangi arazide verim sağlayacağına ilişkin ayrıntılı *“tarifenameler”* de gönderildi. Basra Vilayeti, Dâhiliye Nezareti, Orman ve Maden ve Ziraati ile Aydın Vilayeti Ziraat Müfettişliği arasındaki yazışmaların başlamasından sadece iki hafta kadar sonra okalıptüs tohumları Basra’ya ulaştı. Tohumların bu kadar kısa bir süre içinde temin edilerek Basra’ya ulaştırılması *“...tohumların kâfi miktarının mevsiminde zer’ ettirmek [ektirmek] üzere sürat-i mümkün ile [en hızlı şekilde] gönderilmesi[nden]”* kaynaklanıyordu⁴⁶.

3. Kronikleşen Sağlık Sorunu Sıtmayla Mücadelede Okalıptüs

Osmanlı hükümeti ve tarım bürokrasisi okalıptüs ağacının sosyal ve ekonomik önemine uygun öngörülen kolektif faydalarının farkındaydı. Okalıptüs ağacı kökleriyle süratle yayılıp fazla suyu emmesi nedeniyle bir yandan bataklıkları kurutarak doğal yaşamın korunmasını sağlıyor, diğer yandan da Osmanlı toplumunda gittikçe kronikleşen sıtma hastalığı ile dolaylı yoldan mücadele etme imkânı yaratıyordu. Bu yüzden halk arasında okalıptüsler için

43 Fuat Adalı, “Sağlık Ağacı- Bizde Okalıptüs”, *İktisadi Yürüyüş*, 6/6, 1945, s.s.95- 96.

44 Ata Ünal, *a.g.e.*, s.172.

45 B.O.A., DH. MKKT., 2646/20, 8 L 1326, 3 Aralık 1908.

46 B.O.A., DH. MKT., 2664/42, 24 L 1326, 20 Aralık 1908, 22/1 numaralı ek.

"sıtma ağacı" denilmesi daha yaygındı⁴⁷. Bataklik alanların çevrelerinde sıkça görülen ve ciddi boyutlara ulaşan sıtma tehlikesinden kurtulmak için halk çoğu zaman yerleşim yerlerini devamlı ya da geçici olarak değiştirmek zorunda kalıyordu. Sivrisinek ve sıcak iklimden uzak durmaya çalışan halk arasında "Otu saz kuşu kaz olan yere değil, otu kekik kuşu keklik olan yere yerleş" deyiminin yerleşmesi de bunun bir sonucuydu⁴⁸. XIX. yüzyılın ortalarında Fransa sıtma hastalığıyla mücadele konusunda hayli önemli bir yol almıştı. 1865 senesinde Mösyö Hardi'nin çalışmaları, sıtma hastalığına karşı alınacak önlemlerde okaliptüs ağacının önemini vurgulaması açısından olumlu sonuçlar ortaya koydu. Fransız bilim adamları Cezayir'de hüküm süren sıtma hastalığı örneği üzerinden, sıtmalı mahallerdeki köy, kasaba ve evlerin etrafına okaliptüs ağacının dikilmesini öğütüyor ve edinilen tecrübeleri yayınlarda yer veriyorlardı⁴⁹. Yaygın kanaat sıtmanın havadan geçen bir hastalık olduğu yönündeydi ve bu inanış yüzyıllarca sürdü. Uzun bir süre okaliptüs yapraklarının içerdiği esansın havada bulunan malaraya hastalığına neden olan mikropları yok etmeye yardım ettiğine inanıldı⁵⁰. Okaliptüs ağacının yapraklarının yaydığı kokudan dolayı sivrisineklerin o yerden uzaklaştığı, bu nedenle bataklığa az yumurta bıraktıkları ve bataklik yakınlarında az görüldükleri inancı yirminci yüzyılın ortalarında hala önemini koruyordu⁵¹. Bunun yanı sıra, sıtma hastalığı sonradan anlaşıldı, okaliptüsün yetişebilmek için ekildiği bataklik veya sulak arazide fevkalade fazla su emdiği ve bu sayede o araziye kuruttuğu, arazinin kurumasıyla beraber malarayı taşıyan anofel cinsinden sivrisineklerin yumurtalarını koymak imkânı bulamadıkları anlaşıldı⁵².

İlk kez 1883 yılında sıtmanın sivrisineklerle bulaştığı King isimli bilim adamı tarafından inandırıcı delillerle ortaya konuldu, 1897 yılında ise İngiliz cerrahı Ronald Ross Hindistan'da Kalküta'da sivrisineklerin midesinde sıtma parazitlerini buldu ve bunların insan sıtmasını meydana getirdiklerini bilimsel olarak ispat etti⁵³. Osmanlı devletinde 1857'den sonra Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane ve Tıp okullarında sıtmanın çeşitli sorunları zamanın ilim seviyesi içinde ele alınmaya başlamış; okaliptüs ağacının sıtma hastalığına karşı mücadelede büyük önem taşıdığı gerçeğinden hareketle⁵⁴ okaliptüs ağacı tohumunun zaman zaman halka bedava dağıtılarak dikiminin yaygınlaştırılmasına çaba harcanmıştı⁵⁵. Osmanlı devleti okaliptüs ağacının faydalarının halka anlatılması yönünde basını kullanmayı da ihmal etmedi. Bataklik ve sıtmayla mücadelenin

47 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s.192.

48 A. S. Kandemir, V. Orhan, "Sıtmada Koruyucu Hekimlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri", *Sıtma Bilimi*, 1. Ulusal Parazitoloji Kongresi, İzmir, 1979, s. 167; Fahri Türk, *a.g.m.*, s.77n.

49 *Okaliptüs Ağacı*, *a.g.e.*, s.22.

50 *Okaliptüs Raporu*, *a.g.e.*, s.5.

51 Ata Ünal, *a.g.e.*, s.150.

52 *Okaliptüs Raporu*, *a.g.e.*, s. 5.

53 Ekrem Kadri Unat, "Sıtmanın Tarihi", *Sıtma- Malaria*, Ed. M. Ali Özcel, İzmir, 1999, s.5 ; Ata Ünal, *a.g.e.*, s.1 ve 3.

54 Ekrem Kadri Unat, "Sıtmanın Tarihi", *Sıtma Bilimi*, 1. Ulusal Parazitoloji Kongresi, *a.g.e.*, s.8.

55 *Okaliptüs Ağacı*, *a.g.e.*, s.24.

en yoğun olduğu yerlerden biri Meriç, Tunca ve Arda nehirlerinin çevre yerleşim yerleri, Edirne ve çevresiydi. Edirne Vilayeti'nin ilk resmi yayın organı olarak haftada bir gün yayınlanmakta olan Edirne Gazetesi'yle, halka okalıptüs ağaçları hakkında çeşitli bilgiler verilmeye başlandı. Tarihçesi, nasıl yetiştirileceği ve bu ağaçların faydaları anlatıldı. Böylece, halkın da yardımıyla hem durgun suların bulunduğu bataklıklar kurutulacak, hem de sivrisineğin üremesi önlenmiş olacaktı. Halka, okalıptüs yetiştirerek bataklıkların kurutulmasının hem ucuz, hem de kolay yetiştigi için fazla zahmet gerektirmeyen bir iş olduğu aktarıldı. Sivrisineğin üremesine neden olan bataklıkların kurutulması, sıtma hastalığının sona erdirilmesi için gerekli bir ön koşuldu. Edirne'de çağlar boyunca en sık görülen salgınlardan biri olan sıtma, halka kolera ve vebadan bile daha fazla zarar vermiş, Edirneliler sıtmaya neden olan sivrisineği yok etmek için ateş yakma ve tütsü yapma gibi kalıcı olmayan çözümler üretmişti⁵⁶. Edirne örneği, Osmanlı hükümetinin sıtmaya karşı topyekûn bir sağlık politikası yürüttüğüne de işaret etmesi açısından ilgi çekicidir. Devletin ve toplumun sıtmayla olan savaşının başarıya ulaşmasında alınan önlemlerin kolaylıkla uygulanabilmesi, çok fazla iş gücü gerektirmemesi, halk tarafından kabul edilmesi, az masraflı olması ve halkın bu hastalıkla olan mücadeleye mutlaka katılması gibi etkenlerin önemi büyüktü⁵⁷. Bu açıdan basının kullanılarak okalıptüs ağaçlarının faydalarının anlatılıp halka tanıtılması, Osmanlı devletinin yürüttüğü sağlık politikasındaki kararlılığın boyutunu ortaya koyması açısından ayrı bir öneme sahipti. II. Meşrutiyet döneminin önemli yayın organlarından biri olan Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi de okalıptüs ağacının önemine değinen yazılar çıkarmaya başladı. Söz konusu gazetenin 13 Mart 1325 tarihli nüshasında sıtma hastalığına karşı alınması gereken önlemler arasında okalıptüs ağaçlarının dikilmesinin önemine değinildi. Yaz aylarında sivrisinek ve sıtmayla savaşta bataklıkların kurutulmasının büyük masraflara yol açtığı üzerinde duruldu. Aynı zamanda bataklıkları kurutmak uzun zaman alıyordu. *"Böyle yerlerden hâsıl olacak mazarratları [zararları] gidermek için bataklıkların etrafına ya sıtma ağacının [okalıptüs] dikilmesi yahut sıtma mikroplarının etrafa dağılmasını önleyen ay çiçeğinin ekilmesi"* öğütlendi⁵⁸.

"...Okalıptüsün su basmış araziye yapraklarıyla mustazill ederek [gölgeleyerek] hayvanat-ı mikrobiyenin teksirine [çoğalmasına] pek müsaid olan hararet-i şemsten [güneş ısısından] muhafaza ettiği" gerçeği⁵⁹ aynı zamanda çeşitli hayvan hastalıklarına karşı alınacak önlemlerde okalıptüs ağacının dikiminin yaygınlaştırılmasında daha hevesli çabalar sergilenmesinde etkili oldu. Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi bu konuyu dikkatle ele aldı. Gazete bataklık alanların özellikle koyun ve kuzu gibi küçükbaş hayvanlarda sıklıkla görülen keleş hastalığına sebep olduğunu önemle vurguladı. Bu tür bir hastalığa yakalanmış hayvanların

56 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s.193.

57 M. Ali Özcel, *a.g.m.*, s.242.

58 Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi 13 Mart 1325, 1909 n. 2, s.s.28- 29.

59 Okalıptüs Ağacı, *a.g.e.*, s.23.

insanlar tarafından tüketilmesinin de ciddi sağlık sorunlarına yol açtığını etraflıca anlattı. İnsanın da kelebek hastalığına tutulduğu, bu hastalıkla telef olan hayvanın açıkta bırakılmasının diğer hayvanlara da hastalığın bulaşma tehlikesini artırdığına dikkati çekti⁶⁰. Basın bu çabasıyla sadece sıtmayla mücadelede halkı bilgilendirmedi aynı zamanda Osmanlı coğrafyasında iklimi uygun olan yerlere okaliptüs tohumlarının gönderilerek ekilmesi ve şiddetli soğuklar karşısında bu ağaç türünün denenmesi yönündeki tanıtımı da üstlendi⁶¹.

4 Mayıs 1909 tarihinde Orman ve Maden ve Ziraat Nazırı, Dâhiliye Nezareti'ne ve İzmit Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazılarda Adapazarı ve civarında ortaya çıkan hastalığın gittikçe yayıldığını bildiriyordu. Osmanlı hükümeti gerekli incelemelerin yapılması için Heyet-i Tıbbiye'yi Adapazarı'na gönderdi. Heyetin sonuç raporunda "...hastalığın zât-ür-rie ve sıtmadan ibaret olduğu ve bunun hava-yı mezkurenin bataklık olmasından" kaynaklandığı yazılıydı. Raporla gerekli önlemler alınmazsa çok ciddi sorunların yaşanacağına da işaret ediliyor, "...o cıvardaki miyâh-ı râkidenin [durgun suların] usul-u fenniye dairesinde kanallar küşadiyla icrası [kanallar açılarak] ve bu surette bataklıkların kurutulması ve okaliptüs ağaçlarının alelacele irâe-i fevaidi [yararlılık göstermesi] için numune tarlaları tesisi lüzumu" bildiriliyordu. Raporun bir nüshası hemen Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderildi. Ticaret ve Nafia Nezareti ise "...mahal-i mezkurede bir numune tarlası tesisindeki fevaid ve muhassenatı [kar ve üstünlüğü] gayr-i münker [kabul edilemez] buldu". Şaşırtıcı olan okaliptüs ağacının kayda değer bir şekilde göreceli önemi artmaktayken böyle bir karşılığın verilmesiydi. İlk başta resmi bir ilgisizlik gibi algılanmaya müsait olan bu karşılığın asıl gerekçesi hükümetin ihracata dayalı ticari tarım ürünlerine öncelik vermesi nedeniyle ziraat bütçesinin yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Ticaret ve Nafia Nezareti, Heyet-i Tıbbiye'nin okaliptüs ağaçları için kurulmasını önerdiği numune tarlaları için gerekli olan tahsisatı 1910 yılı bütçesinden vermeyi taahhüt etti⁶². Osmanlı hükümeti, yaşanan bu türden finansal eksikliklere rağmen yürüttüğü ziraat programlarında çoğu zaman okaliptüse yer vermeyi sürdürdü. Tarımın geliştirilmesi için Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti tarafından 1910 yılında "Memalik-i Osmaniyye'nin Ziraatin Terakkisi İçin Ziraat İdare-i Umumiyesinin Teşkilat ve İcraatına Dair Malumat (Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı)" başlığı altında bir rapor yayınlanmıştı. Aslında Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı gerçek bir program niteliğinde değildi. Daha çok, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından tarım alanında yürütülen çalışmalar hakkında bilgi veren, bu çalışmaların hangi aşamada olduğunu gösteren bir ara rapor niteliği taşıyordu. Bununla birlikte, Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı Osmanlı tarımında karşılaşılan sorunları, bu sorunları çözmek için benimsenen politikaları ve uygulamayı göstermesi bakımından ilgi çekiciydi. Bu programda "...ziraatin tamim ve terakkisi [tarımın geliştirilmesi] için okaliptüs gibi eşcarın

60 Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi 20 Mart 1325, 1909 n. 3, s.59.

61 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, a.g.m., s.192-193.

62 B.O.A., DH. MKT. 2801/55, 13 R 1327, 4 Mayıs 1909.

[ağaçların] suret-i gars ve teksiri ve saire hakkında [ekiminin artırılması] ahalinin anlayabileceği sade bir ifade ile risaleler tab' ettirilerek [bastırılarak] talip olan züraa meccanen [talep eden çiftçilere bedava verilmesi] her sene bir miktar muhassasat [devlet bütçesinden para ayrılması]" da önerildi⁶³.

Osmanlı hükümetinin okaliptüs ağaçlarından yararlanarak zirai ve sıhhi açıdan yerel koşulların iyileştirilmesine çaba harcadığı yerlerden biri de Van Gölü ve çevresiydi. Van Gölü ve çevresi hemen her sene meydana gelen bataklıklardan dolayı Osmanlı devlet yönetiminin tarihsel ilgilerinin hep odağında oldu. 1911 yılının başlarında Dâhiliye Nezareti'nden Orman ve Maden ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen resmi bir yazı, söz konusu bataklıkların Van ve çevresinde halk sağlığını ciddi derecede tehdit ettiğini içeriyordu. Van Gölü ve çevresinde meydana gelen bataklıklardan dolayı birçok köy ahalisi malarya [sıtma] hastalığına yakalanıyordu. Van Vekili Nazım, 16 Şubat 1911'de Dâhiliye Nezaretine gönderdiği mektubunda Van ve çevresindeki bataklıkların kurutulmasıyla sıtma hastalığına karşı önlemlerin alınması için istenen okaliptüs tohumlarının kendilerine uzun zamandan beri gönderilmediğinden şikâyet etti. Vali vekili "mevasim mürûr etmeden [mevsimi geçmeden] mezkûr tohumların serî-i irsalini [çabucak gönderilmesini]" yoksa ilerleyen yıllarda Van köylerinde sıtma hastalığının önünü alamayacaklarını bildirdi⁶⁴. Benzer içerikte bir mektubu Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhat-i Umumiye Reisi Vekili Hasan 27 Şubat 1911'de Dâhiliye Nezareti'ne yolladı ve söz konusu durumun "sıhhat-i umumiye nokta-yı nazarından şayan-ı ehemniyet" bir hal aldığını, gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ısrarla yineledi. Söz konusu mektupta "lefâdad-ı mezruanın" [yok olan ekili toprakların] bölge ekonomisine büyük zarar verdiği uzun uzadıya anlatıldı. "Umran-ı memleket [bayındırlık] ve ahali-yi kurranın sıhhatlerinin idamesi [halk sağlığının korunması]" için okaliptüs ağaçlarının Van ve çevresinde yaygınlaştırılmasını çözüm önerisi olarak sundu⁶⁵. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 4. şubesi söz konusu mektubu ayrıntılıca inceledikten hemen sonra Van Gölü'nün her sene oldukça geniş yerleri kaplayarak meydana getirdiği bataklıkların kurutulması için çok sayıda okaliptüs ağacının dikilmesinin şart olduğunu içeren bir rapor kaleme alarak Nafia Nezareti'ne gönderdi⁶⁶. Söz konusu bu yazışmalar yaklaşık bir buçuk ay kadar sürdü ve sonuçta Ziraat Müdüriyet-i Umumiyesi istenen okaliptüs ağacı tohumlarını Dersaadet Postanesi'ne teslim ederek Van'a gönderdi⁶⁷. Çeşitli türlerden yaklaşık 600 gram okaliptüs tohumu bir hafta içinde İstanbul'dan Van'a ulaştı ve Van Ziraat Memurluğu'na teslim edildi. Van Ziraat Memurluğu, okaliptüs ağacı tohumlarının bataklık alanların çevresine ve çeltik tarımı yapan

63 Gündüz Ökçün, "Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı", *Reşat Aktan Armağanı*, Ankara, 1982, s.s.38-39.

64 B.O.A., DH. İD., 44-2/1, 22 CA 1329, 16 Şubat 1911 tarihli ekli dosya.

65 B.O.A., DH. İD., 44-2/1, 22 CA 1329, 27 Şubat 1911 tarihli ekli dosya.

66 B.O.A., DH. İD., 44-2/1, 22 CA 1329, 2 Mart 1911 tarihli ekli dosya.

67 B.O.A., DH. İD., 44-2/1, 22 CA 1329, 27 Mart 1911- 415 umumi- 28 hususi 38107/31 evrak numaralı ekli dosya.

çiftçilere ektirilmesine bizzat yardımcı oldu. Dahası pek çok yerde ziraat memurları okalıptüs ağacı tohumlarını halka uygulamalı olarak gösterip ekti ve yetiştirilecek fidanları yine ahaliye dağıtıp, dikimini öğretti⁶⁸.

Benzer bir durum Trabzon'daki Vakf-ı Kebir kazasında da söz konusuydu. Vakf-ı Kebir kazasını boydan boya geçen çay her iki tarafında yaklaşık 250'şer dönümlük çayır arazisini ilkbaharda sular altında bırakıyor ve hemen her sene tekrarlanan bu doğa olayı büyük bataklık alanlara sebep oluyordu. Bu yüzden yazın şehirde müthiş bir sıtma hastalığı baş gösteriyor can kayıpları yaşıyordu. 1914 yılının sonlarında Trabzon valiliği yaşananları Dâhiliye Nezareti'ne bildirdi. Dâhiliye Nezareti ise Trabzon Mülkiye Müfettişliği'nden bu durum hakkında hemen bir rapor istedi. Mülkiye Müfettişliği kısa sürede hazırladığı sonuç raporunda *"arazi-yi mezkurenin çayır suretinde kullanılmasının suret-i katide men'i"* yönünde bir öneri getirdi. Dâhiliye Nezareti bu öneriyi dikkate alarak, bundan böyle arazinin tarla halinde kullanılmasını ve dere kenarlarının vakit kaybetmeden okalıptüslerle ağaçlandırılmasını kararlaştırdı⁶⁹.

4. Yeni Hammadde Bileşenleri: Okalıptüs Yaprakları ve Odunu

Osmanlı hükümeti XX. yüzyılın başlarında bataklık alanlar ve sıtmayla mücadelede okalıptüs ağaçlarının öngörülen faydalarının sağladığı sonuçları görmekten hayli memnundu. 1914 yılına gelindiğinde Ticaret ve Ziraat Nezareti yeni ormanlık alanların kurulması, bataklıkların kurutulması, bayındırlık, tıp, sanayi ve sağlık alanlarında okalıptüs ağacının kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik bir *"propoganda risalesi"* yayınladı⁷⁰. Bu risalede okalıptüs ağacı *"sıtmayla mücadeledeki önemi"*, *"neşvünema bulmasının sürati [çok çabuk büyümesi]"* ve *"kerestesinin fevkalade sağlam olması"* ile ön plana çıkarıldı. Söz konusu risalede okalıptüs ağacının dikimi sürecindeki bir dizi tavsiyeler de paylaşıldı, okalıptüsün hangi iklim koşullarına uyum sağladığı, uygun türlerinin nereye dikilmesi gerektiği ayrıntısıyla anlatıldı⁷¹.

Söz konusu risale okalıptüsün tıp alanındaki faydalarına da değindi. Özellikle 1890'ların başında Heyet-i Fenniye'nin tarımsal bir uzmanlaştırma gerektiren okalıptüs ağacının dikilmesi yönündeki önerilerinin temel dayanaklarından birini de bu ağacın ateş düşürücü ilaçlar için değerli bir kaynak olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı⁷². Okalıptüs yaprakları halk hekimliğinde özellikle solunum yolu hastalıklarında tercih edilmekteydi. Öksürüğü kesen, boğaz ve burun iltihaplarını gideren özellikleri biliniyordu. Okalıptüs yapraklarının doğrudan doğruya kaynatılarak buğu ve koku şeklinde

68 B.O.A., DH. İD., 44-2/1, 22 CA 1329, 6 Nisan 1911 tarihli ekli dosya.

69 B.O.A., DH. İD., 46/93, 11 ZA 1332, 2 Ekim 1914.

70 Fikret Saatçioğlu- Besalet Pamay, a.g.e., s.77; Okalıptüs Ağacı, a.g.e., s.30.

71 Okalıptüs Ağacı, a.g.e., s.4 ve 5 ve 21.

72 Donald Quartert, a.g.t., s.314; A.g.e., s.7.

kullanımı yaygındı⁷³. Yaprakları hekimlikte kullanılan okaliptüsten, ilk defa Avustralya yerlileri tedavi edici olarak yararlanmıştı. Yerliler susuzluğa karşı okaliptüs köklerini çiğnerken, yüksek ateşin tedavisi için de (ateş düşürücü olarak) yapraklarını kullanmıştı. 1800 yılında Avustralyalı gemicilerin yakalandıkları yüksek ateşle seyreden bir hastalığın, okaliptüs yapraklarından hazırlanan çayla başarılı şekilde tedavi edilmesi üzerine ağacın ünü Avrupa ve Akdeniz ülkelerine hızla yayıldı⁷⁴.

Mösyö Guluiz, 1870 senesinde Fünun Akademisine takdim ettiği bir layihada okaliptüs yapraklarında “*ruh*” [esans, ispirto benzeri uçucu gaz] bulunduğunu bildirmişti. 10 kg. taze yapraktan su yardımıyla 275 gr. esans üretilmişti. Diğer bir tahlilde de 8 kg. kuru yapraktan 489 kg. esans alındı. Bunlar 175 derecelik bir hararetle elde edilmişti. Su gibi akan ve renksiz bu esans *okaliptüs* (*eucalyptol*) diye bilinen maddeydi. Okaliptüs ağacının yapraklarının kokusu ağacın çeşidine ve hatta yaşına göre farklılık gösteriyordu⁷⁵. Okaliptüs ağacının yapraklarından elde edilen ve uçucu bir madde olan “*okaliptol*” adı verilen bu yağ çok çeşitli amaçlar için kullanılmaya başladı. Okaliptüs yapraklarından elde edilen bu yağ lavantaya benzeyen ancak çok daha keskin bir kokuya sahip olmasından ilk defa İngiltere’de parfüm endüstrisinde de kullanılmış ve kısa zamanda bir servet kaynağı haline gelmişti⁷⁶. Uçucu bir madde olan okaliptol ilaç kodeksine de girdi. Amerikalı hekimler, okaliptüs yağını aletlerini sterilize etmede ve yağın buharını da astım, bronşit, geçmeyen öksürük ve amfizem gibi solunum yolu hastalıklarının tedavisinde kullanmaya başladı. E. globulus’un yapraklarının ishali durdurup, ateş ve sıtmanın etkisini yok etmesi, bu türün yapraklarının ilaç yapımında daha çok tercih edilmesini sağladı. İki ile dört damla arasında okaliptüs yağı bir parça şekerin üzerine damlatılarak verildiğinde uyarıcı etki oluştuyordu⁷⁷. Söz konusu yüzyılın sonlarında okaliptüs ağacının

73 Ümit Ayata, *a.g.t.*, s. 11; M. Hakkı Alma, Murat Ertaş, M. Yasin Çakmak, “Dörtüyl Yöresinde Yetişen İki Farklı Okaliptüs Türüne Ait Yaprakların Eterik Yağ Analizi”, *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, *a.g.e.*, s. 89.

74 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s.191.

75 Okaliptüs Ağacı, *a.g.e.*, s.4 ve 27- 28.

76 *A.g.m.*, s. 191; Okaliptüs globulos esansı Avrupa’da çok kısa sürede popüler hale geldi. Parlaklığıyla çeşitli sanayi kollarında kullanımı yaygınlaştı. Hatta aydınlatma da kullanılıyordu. Fransa da ise okaliptüs globulos esansı tuvaletlerin hazırlanması sırasında parlaticı olarak yaygın bir kullanım kazandı. *A.g.e.*, s.7 ve 29.

77 Nurgül Ay, Elif Topaloğlu, Hüseyin Tan, “Okaliptüs Odununun Bazı Fiziksel, Mekanik Özellikleri ve Kullanım Alanları, *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, *a.g.e.*, s. 82; Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s.191; Avrupa’da Doktor Ramol sayesinde okaliptüs yağından “*gayet latif şekerlemeler imal edilmiş, bunlar öksürük ve müzmin zât-ür-rie [akciğer iltihabı] hastalıklarına karşı hastalara tavsiye edilir*” olmuştu. Anlaşıldığına göre Avrupa’da pastil yapımında okaliptüs esansının kullanımı söz konusuydu. *Okaliptüs Ağacı*, *a.g.e.*, s.29. İstanbul’un ilk eczanelerinden biri olan ve ayrıca Osmanlı devri hazır ilaç yapıcılığının öncüsü olması nedeniyle Türk eczacılık tarihinde önemli bir yeri bulunan Noel Canzuch tarafından 1883 yılında Beyoğlu’nda açılan İngiliz Eczanesi’nde soğuk algınlığı ya da öksürük gibi durumlarda rahatlatıcı olarak kullanılmak üzere üretilen pastilde okaliptüs esansından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Halil Tekiner, “Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 2, 2010, s. 268; Okaliptüs

tıbbi faydalarının tecrübe edildiği Cezayir’de sıtma hastalıklarına karşı başarılı sonuçlar elde edilmişti. Almanya, Avusturya, Romanya, Dr. Karlotti sayesinde Korsika Adası’nda okalıptüs ağacından elde edilen ilaçlar yaygınlaştı ve artık okalıptüsün sıtmaya karşı ilaç olarak kullanılmasında bir şüphe kalmadı⁷⁸.

Tabib Binbaşı Münir Bey tarafından 1888 yılında basılan ve Mekteb-i Tıbbiye’de farmakoloji ders kitabı olarak okutulan “*Müfredat-ı Tıp, Fenni Deva*” adlı kitapta sıtmanın tedavisinde E. Globulus türü okalıptüs yapraklarının 90 derecelik alkolde 10 gün bekletilip süzöldükten sonra, her gün miktarı artırarak, 4-10 gr arasında hastaya verilmekte olduğu, ayrıca yaprakların ezilip toz haline getirilerek günde 4-16 gr arasında artan miktarlarla tedavide kullanıldığı yazılıydı. Kaynatılarak, ufalanarak, toz haline getirilerek veya alkolde bekletilmek suretiyle tedavide kullanılan okalıptüs yaprakları sıtma hastalığının semptomlarını gerilettiği ve üst solunum yolları enfeksiyonlarına bağlı oluşan öksürüğü tedavi ettiği için oldukça önem kazandı⁷⁹.

Okalıptüs ağaçları kesildikten sonra keresteleri bir müddet açıkta havanın tesirine maruz bırakılacak olursa içerdikleri reçine ve zamkların katılaşmasıyla hayli sert ve dayanıklı bir hal alabiliyordu. Bu özelliği çok çabuk fark edildi. Hem uzunlukları ve hem de dayanıklılıkları marangozculuk ve doğramacılık için son derece uygundu⁸⁰. Okalıptüstten eğer yakma odunu ihtiyacı karşılanacaksa 5- 6 senelik bir ağacın kesilmesi yeterliydi. Bununla beraber kerestelik odun veya direk için 25- 35 senelik, telgraf direkleri için 10- 12 senelik, demiryollarında kullanılan traversler için de sağlam ve sert odun ihtiyacı dolayısıyla 20 senelik okalıptüs ağaçları tercih ediliyordu⁸¹. Avrupa okalıptüs odununu sadece demiryolu traversleri imalinde değil aynı zamanda yakarak demiryollarında enerji ihtiyacını karşılamak içinde kullanıyordu. Osmanlı devletinde henüz yakacak odun olarak yaygınlaşamadığı için okalıptüslerden demiryollarında travers olarak sınırlı olsa da kullanıldı. Demiryolu hatlarının altına döşenmekte olan kütükler böcekler tarafından tahrip edilebiliyordu. Ancak okalıptüs ağacı için bu durumun çok da söz konusu olmadığı Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan raporda yer buldu⁸². Rapordaki bu öneri kısa bir süre sonra Birü’s-sebi ile El-vech arasındaki demiryolu hattının bir kısmında hayata geçirilmeye çalışıldı. I. Dünya Savaşı tüm şiddetiyle devam ederken Evkaf Nezareti, Kanal cephesini kumanda eden ve aynı zamanda eski bir demiryolları müfettişi olan IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa’ya 18 ve 20 Temmuz 1915 tarihini taşıyan 871/ 20 numaralı şifreli bir telgraf gönderdi.

yapraklarının damıtılmasından elde edilen ve ilaç sanayide kullanılan antiseptik bir esans olan okalıptol 1940’lı yıllara kadar yurt dışından ithal edildi. Bu ilaç maddesinin yurt içindeki üretimi Cumhuriyet Türkiye’sinde Tarsus Karabucak’ta kurulan okalıptüs ormanlarından sağlanarak gerçekleşti. Fuat Adalı, *a.g.m.*, s.96.

78 Okalıptüs Ağacı, *a.g.e.*, s.24.

79 Nilüfer Gökçe- Esin Karlıkaya, *a.g.m.*, s.192.

80 *A.g.e.*, s.5 ve 25.

81 *Okalıptüs Raporu*, *a.g.e.*, s.13.

82 *Okalıptüs Ağacı*, *a.g.e.*, s.5 ve 26.

Telgrafta Suriye Vilayeti'ndeki Birü's-sebi'den El-vech'e uzanan demiryolu hattında kullanılacak traverslerin okalıptüs ağacından temin edilmesini önemle rica etti ve bunun için 5000 liralık bir bütçeyle çalışmalara başlandı⁸³.

20- 25 yıllık okalıptüs odunu kırmızı kahverengi öz odunu teşkil etmekte ve bu da mobilya sanayi için önemli bir özellik taşımaktaydı. Okalıptüs odunu kurutulduktan sonra çok sert ve dayanıklı bir hal aldığı için üretilen eşyanın uzun süre dayanmasına şüphe yoktu⁸⁴. Bu bakımdan Osmanlı saray mobilyasında kaplama kakma tekniğinde tekstür ve renk açısından sıkça tercih edilen gül, ceviz, çam, kayın, söğüt, dişbudak gibi ağaçların arasında okalıptüs de hemen yerini aldı⁸⁵. 1914 yılında yayınlanan propaganda risalesi okalıptüs ağacının kereste ve kütüklerinin suya ve rutubete karşı dayanıklı olmasından hareketle bunların gemi inşasında, rıhtım, set ve köprü yapımında kullanımını da gündeme getirdi⁸⁶. Tersane ve Tophanede kullanılan keresteler için çok geniş ormanlık alanlar tahrip edilmişti. Aynı ormanlık alanlardan uzun yıllar aynı cins ve ölçülerde ağaçların kesilmesi bu ağaçları zamanla yok olma tehdiyle karşı karşıya bıraktı⁸⁷.

Osmanlı devletinde ormancılık alanındaki yapılan düzenlemelerin temelinde devletin donanma ihtiyacı için iyi kereste elde edilmesini sağlamak düşüncesi yatıyordu. Bu yüzden Osmanlı devletinde ormancılık alanında hazırlanan layiha, kanun gibi düzenlemeleri içeren metinlerin ormanların korunması, planlı bir şekilde işletilmesi ve üretim yapılması konularında genel hükümler içermekten uzaktı. Tanzimat'tan sonraki dönemde söz konusu durum Ticaret Nezareti'ne bağlı Orman Müdürlüğü'nün çabalarıyla değişmeye başladı ve ormancılık alanında yeni düzenlemelerle kültür arazisinin tahribatı önlenerek düzenleyici ve koruyucu önlemler alındı⁸⁸. 1870 tarihli Orman Nizamnamesi ve 1882 tarihli Zabıta-i Saydiye Nizamnamesiyle, ormanlar doğal varlığının korunması adına *ihtiyacât-ı zarûriye* dışındaki tüm kullanımları izne tabi tutuldu ve ağaçlık alanlardan av da dahil gelişi güzel faydalanmanın önüne geçilmeye çalışıldı. Ancak demiryollarının yaygınlaşmasıyla doğaya zarar veren uygulamalar yüzünden ormanların tahribi kesintisiz sürdü⁸⁹. Osmanlı

83 B.O.A.,DH. ŞFR., 54/A- 274, 23 N 1333, 5 Ağustos 1915.

84 Ümit Ayata, a.g.t., s.10.

85 Özgür Algan, XIX. Yüzyılda Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniv. Sos. Bil. Enst., 2006, s.s.90- 91.

86 A.g.e., s.5 ve 26.

87 Özkan Keskin, "Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu alandaki Etkileri", *Journal of the Faculty of Forestry- İstanbul Üniversitesi*, 60/1, 2010, s.9.

88 Yavuz Güloğlu, "Orman Mülkiyeti'nin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10/2, 2010, s.s.189- 191.

89 Bekir Koç, "Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka Planı Olarak Av Yasak ve Sınırlılıkları Üzerine Bazı Düşünceler, OTAM, 19, 2006, s.277 ve 280; İsmet Daşdemir, *Orman Mühendisliğine Giriş*, Bartın, 2011, s.s.11- 12.

hükümeti genelde tersanenin kereste ihtiyacını Bolu ve Mudurnu taraflarındaki geniş ormanlık alanlardan sağlanmaktaydı. Bu yöreden temin edilen ağaç türü ise “kayacık” idi. Bu ağacın büyüğünden 5000, küçüğünden 10000 adet olmak üzere her yıl toplamda 15000 adet ağaç kesilerek tersaneye getiriliyordu⁹⁰. Bu nedenle tersanelerde kullanılacak kaliteli orman çeşidinin belirlenmesi ve sağlanması aşamasında yeni arayışlar ortaya çıktı. Özellikle okaliptüs ağacının tersanelerde kullanımının faydaları Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından önemle vurgulandı⁹¹. Ancak bu düşünce araya giren I. Dünya Savaşı nedeniyle Osmanlı devletinde hiçbir zaman hayata geçemedi. Okaliptüs ağaçlarından ormanlık alanların kurulması Cumhuriyet’in ilanından sonra Tarsus- Karabucak’ta 1939 yılında 855 ha. büyüklüğünde orman amenajman planına alınarak gerçekleştirildi⁹².

Sonuç

Avustralya kökenli okaliptüs ağacı hızla yetişmesi, sağlam olması, doğal kirlilik alanlarının çevreye tekrar kazandırılması ve sıtma hastalığına karşı mücadelede dolaylı faydalarındaki başat önemiyle Osmanlı devletinin kısa sürede ilgisini çekmiştir. Osmanlı tarım bürokrasisi okaliptüs ağacının yetişmesi için gerekli olan iklim ve toprak koşullarını yakından takip ederek, bu ağacın doğal bir kaynak olarak Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşması için hatırı sayılır çabalar harcamıştır. Bu çaba aynı zamanda XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra hız kazanan Osmanlı tarımındaki reform sürecine ve toplum sağlığına da olumlu katkıda bulunmuştur. Okaliptüs ağacının Osmanlı coğrafyasında yaygınlaştırılmaya çalışılmasının karlı bir tarımsal üretim girişimi olmaktan çok başta toplum sağlığı ya da imar faaliyetlerine sağladığı kolektif faydalardan kaynaklandığı tespit edilmektedir. Bu yüzden okaliptüs ağacının yaygınlaştırılma gayretleri toplumun ve doğal çevrenin iç dinamiklerden kaynaklanmış olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Osmanlı devletinin yürüttüğü tarım programının odağında yer aldığı iddia edilemese de, okaliptüs ağacı devletin fırsat buldukça finanse ederek tanıtılması, uygun alanlara dikilmesi, uzmanlar tarafından ıslahı, denetlenmesi ve düzenlenmesine önem verdiği doğal bir kaynak olmuştur. Bu yüzden okaliptüs ağaçlarının kayda değer bir yaygınlık kazanamaması, dikiminin artırılması için sarf edilen gayretlerden ayrı değerlendirilmelidir. İyi niyetli bu çabalara rağmen okaliptüs ağacının Osmanlı coğrafyasında hak ettiği önemi yakalayamaması devletin ihracata dayalı ticari tarım ürünlerine

90 Şakir Batmaz, *II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002, s.156-157.

91 *A.g.e.*, s.30.

92 Rüstem Kırış, Salih Yılmaz, Cemil Ün, Ziyaeddin Akkoyunlu, “Amenajman Planlarında Okaliptüs İşletme sınıfları”, *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, *a.g.e.*, s.221 ve ayrıca bkz. Neşe Kırimer, Çiğdem Köseoğlu, Gökalep İşcan, Mine Kürkcüoğlu, K. Hüsnü Can Başer, “Bazı Yağ Altı Sularının Uçucu Bileşikleri ve Mikrobiyal Kontrolleri”, *Marmara Pharmaceutical Journal*, 16, 2012, s.26.

öncelik vermesinden ve bu ürünlerin artırılmasına odaklanan ekonomik politika gereği ziraat bütçesinde egzotik bir tür olan okalıptüse çoğu zaman yeteri kadar kaynak aktarılmamasından kaynaklanmış olmalıdır. Kaldı ki buna ilişkin dikkate değer ipuçları tespit edilmektedir. Aynı zamanda okalıptüs ağacı tohumunun yurt dışından getirilmesi, nakliyatı, dağıtımı ve maliyetinin yüksek olması gibi faktörler, halkın daha çok bu ağaca alternatif olarak çam, söğüt, dişbudak vb. ağaçları tercih etmesine neden olmuş olabilir. Mevcut veriler diğer ağaç türlerinden daha süratli büyümesi avantajına rağmen okalıptüs ağacının yeteri kadar yaygınlık kazanamamasının, alternatifi olan sözü edilen ağaçların yaygınlığıyla ve hatta benzer şekilde süratle büyüme özelliğine sahip söğüt, kavak gibi ağaçların halk tarafından daha çok talep edilmesiyle ilgili olabileceğine işaret etmektedir. Yerel koşullarda ve sınırlı bir alanda yaygınlık kazanmasına rağmen, görünümü, kökleri, yaprakları ve odunuyla okalıptüs ağaçları, bataklıkların kurutulmasından sıtma hastalığıyla mücadelede, süs bitkisi olarak bahçeleri süslemekten tıp ve eczacılık alanına, marangozculuktan sanayiye bir dizi faydasıyla Osmanlı ağaç kültüründe kendisine gösterilen resmi ve toplumsal ilgiyi her dönemde korumuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- B.O.A., Y.PRK.UM. 1/ 86, 23 RA 1297, 5 Mart 1880.
B.O.A., Y. A. HUS., 290/ 21, 5 Ş 1311, 11. 02. 1894.
B.O.A., İ.OM., 3/ 1313-Ş-3, 17 Ş 1313, 1 Ocak 1896.
B.O.A., İ. OM., 3/ 1313-Ş-3, 17 Ş 1313, 1 Şubat 1896 ekli dosya.
B.O.A., DH. MKKT., 2646/ 20, 8 L 1326, 3 Aralık 1908.
B.O.A., DH. MKT., 2664/ 42, 24 L 1326, 20 Aralık 1908, ek. 22/ 1.
B.O.A., DH. MUİ., 36-1/ 48, 4 Za 1327, 18 Aralık 1909.
B.O.A., DH. MKT. 2801/ 55, 13 R 1327, 4 Mayıs 1909.
B.O.A., DH. İD., 44-2/ 1, 22 CA 1329, 16 Şubat 1911.
B.O.A., DH. İD., 44-2/ 1, 22 CA 1329, 27 Şubat 1911.
B.O.A., DH. İD., 44-2/ 1, 22 CA 1329, 2 Mart 1911.
B.O.A., DH. İD., 44-2/ 1, 22 CA 1329, 27 Mart 1911- 415 umumi- 28 hususi 38107/31.
B.O.A., DH. İD., 46/ 93, 11 ZA 1332, 2 Ekim 1914.
B.O.A.,DH. ŞFR., 54/ A- 274, 23 N 1333, 5 Ağustos 1915.

II. Gazeteler

Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi.

III. Resmi Raporlar

Okaliptüs Ağacı, Ticaret ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi- Yay. No. 3, Servişen matb., İstanbul, 1914.

Okaliptüs Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Ankara, t.y.

III. Kitaplar

AYATA, Ümit, *Okaliptüs (Eucalyptus Camaldulensis ve Eucalyptus Grandis)'ün Odun Özellikleri ve Kağıt Endüstrisinde Kullanımının Araştırılması*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008.

- ALGAN, Özgür, XIX. Yüzyılda Batılılaşma Etkisiyle Osmanlı Sarayına Giren Mobilyanın Gelişimi: Dolmabahçe Sarayı Örneği, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniv. Sos. Bil. Enst., 2006.
- Ali Rıza Bey, *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiye ve Araziyesi*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1915.
- ALTINER, Fikriye Pınar, II. Abdülhamit Döneminde İstanbul Bahçeleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- BATMAZ, Şakir, II. Abdülhamit Devri Osmanlı Donanması, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2002.
- DAŞDEMİR, İsmet, *Orman Mühendisliğine Giriş*, Bartın, 2011.
- Dr. Esad, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası- (Muğla) Mentese Sancağı 1922*, Cüz. 7, Ankara, (1339) 1923.
- KELEŞ, Adem, XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek için Uygulanan Teşvik Politikaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- OĞUZ, Mustafa, II. Abdülhamid'e Sunulan Layihalar, Ankara Üniversitesi Sos. Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- ÖZGÜN, Cihan, *İzmir ve Art Alanında Tarımsal Üretim ve Ticareti (1844- 1914)*, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2011.
- PENFOLD A. R.- WILLIS J. L., *The Eucalypts*, Interscience Publishers, New York, 1961.
- QUARTERT, Donald, *Ottoman Reform and Agriculture in Anatolia (1876- 1908)*, University of California, Los Angeles, Ph. D., 1973.
- SAATÇIOĞLU, Fikret- PAMAY, Besalet, *Tarsus- Karabucak Mıntıkasında Okaliptüs Tesis Çalışmalarının Yirmi Yıllık Neticeleri Üzerine Silvikültürel Araştırmalar*, Kutulmuş Matb., İstanbul, 1968.
- ÜNALAN, Ata, *Sıtma*, Titaş Bas., Ankara, 1943.

IV. Makaleler

- ADALI, Fuat, "Sağlık Ağacı- Bizde Okaliptüs", *İktisadi Yürüyüş*, 6/6, 1945, s.s.94-96.
- ALMA, M. Hakkı - ERTAŞ, Murat - ÇAKMAK, M. Yasin, "Dörtüyl Yöresinde Yetişen İki Farklı Okaliptüs Türüne Ait Yaprakların Eterik Yağ Analizi", *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, Adana, 2008, s.s.88-93.
- ALMOND, Ia, "Buda Masalları, Arabistan Rüyalari: Joyce ve Doğu Tasvirleri", *Çev. Bilal Genç, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 2003/ 2, s.s.249-260.

- AVCIOĞLU, Ergün, "Türkiye Şartlarına Uyum Sağlayabilen Okaliptüs Türlerinin Doğal Yetiştirme Muhitlerindeki İstekleri ve Özellikleri", *Kavak ve Hızlı Gelişen Yabancı Tür Orman Ağaçları- Araştırma Enstitüsü Dergisi*, İzmit, 1985, s.s.46-63.
- AY, Nurgül - TOPALOĞLU, Elif - TAN, Hüseyin, "Okaliptüs Odununun Bazı Fiziksel, Mekanik Özellikleri ve Kullanım Alanları", *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu, I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, Adana, 2008, s.s.78-83.
- GÖKÇE, Nilüfer - KARLIKAYA, Esin, "Okaliptüs (Eucalyptus Globulus): Sıtma Ağacı", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 19 (3-4), 2002, s.s.189-194.
- GÜLOĞLU, Yavuz, "Orman Mülkiyeti'nin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10/2, 2010, s.s.180-194.
- GÜNGÖR, Fatma, "Tarsus Karabucak'ta Eucalyptus Camaldulensis'in Yetiştirilmesinde Silvikültürel Esaslar, Gelişme ve Dikim aralıklarının Belirlenmesi Üzerine İncelemeler", *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, Adana, 2008, s.s.46-49.
- İŞİKOĞLU, Nükhet, "Raylara Kavuşamayan Gar", *Demiryolu Taşımacılığı Derneği*, 19 Mart 2013.
- KANDEMİR, A. S. - ORHAN, V., "Sıtmada Koruyucu Hekimlik ve Halk Sağlığı Hizmetleri" *Sıtma Bilimi- 1. Ulusal Parazitoloji Kongresi*, İzmir, 1979, s.s.167-186.
- KESKİN, Özkan, "Osmanlı Ormancılığında Kanunlaştırma Hareketleri ve Yabancı Uzmanların Bu Alandaki Etkileri", *Journal of the Faculty of Forestry*, İstanbul Üniversitesi, 60/1, 2010, s.s.5-13.
- KIRIŞ, Rüstem - YILMAZ, Salih - ÜN, Cemil - AKKOYUNLU, Ziyaeddin, "Amenajman Planlarında Okaliptüs İşletme sınıfları", *I. Ulusal Okaliptüs Sempozyumu*, Adana, 2008, s.s.220-229
- KIRIMER, Neşe - KÖSEOĞLU, Çiğdem - İŞCAN, Gökalp - KÜRKÇÜOĞLU, Mine - BAŞER, K. Hüsnü Can, "Bazı Yağ Altı Sularının Uçucu Bileşikleri ve Mikrobiyal Kontrolleri", *Marmara Pharmaceutical Journal*, 16, 2012, s.s.23-28.
- KOÇ, Bekir, "Tanzimat Sonrası Hukuk Metinlerinde Çevre Bilincinin Arka Planı Olarak Av Yasak ve Sınırlılıkları Üzerine Bazı Düşünceler", *OTAM*, 19, 2006, s.s.271-281.
- ÖKÇÜN, Gündüz, "Memalik-i Osmaniye'nin Zirai Programı", *Reşat Aktan Armağanı*, Ankara, 1982, s.s.29-42.
- ÖZCEL, M. Ali, "Sıtmanın Önemi, Korunma ve Sıtma Savaşı", *Sıtma- Malaria*, Ed. M. Ali Özcel, Türkiye Parazitoloji Derneği Yay., İzmir, 1999.

- ÖZGÜN, Cihan, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Politikası Üzerine Bir Tetkik: Bataklıkların Islahı Sorunu”, *Prof. Dr. Necmi Ülker Armağanı*, İzmir, 2008, s.s.421-440.
- TÜRK, Fahri, “Yahudi Devleti’nin Demografik Temelleri: Birinci Dünya Savaşı’na Kadar Osmanlı Devleti’nin Filistin Siyaseti”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/ 2, 2007, s.s.69-104.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi 1924- 1950”, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32/ 4, s.s.351- 359.
- TEKİNER, Halil, “Osmanlı Eczacılığında Bir Kilometre Taşı: İngiliz Eczanesi, İstanbul”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XI/ 2, 2010, s.s.259-272.
- TAZEBAY, İlkden - AKPINAR, Nevin, “Türk Kültüründe Bahçe”, *Bilig*, 54, 2010, s.s.243-253.
- UNAT, Ekrem Kadri, “Sıtmanın Tarihi”, *Sıtma Bilimi- 1. Ulusal Parazitoloji Kongresi*, İzmir, 1979, s.s.1- 9.
- _____, Ekrem Kadri, “Sıtmanın Tarihi”, *Sıtma- Malaria*, Ed. M. Ali Özcel, İzmir, 1999, s.s.1-11.